
Individualios raiškos problema informacinės globalizacijos tinkle

**Juozas Algimantas
Krikštopaitis**

*Lietuvos filosofijos ir
sociologijos institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Straipsnio tikslas – nagrinėti globaliai vykstančius reiškinius, kuriuos sužadino nesulaikomai plintančios aukštosios technologijos. Rodoma pastanga išryškinti globalizacijos ir jos alternatyvos – lokalizacijos poveikį kintančių vertybių ir prioritetų turiniui.

Raktažodžiai: globalizacija, lokalizacija, informacija, visuomenė

Šiandien ryškėja dvi dabar – informacinių technologijų plėtros dėka – išsivyravusios civilizacijos raiškos tendencijos. Tai *globalizacija* ir jos alternatyva – *lokalizacija*. Apie tai verta mums kalbėti, nes esame nestabilios, sutrikusios, ekonomiškai silpnos visuomenės nariai. Kaip žinia, nestabili sistema yra sunkiai prognozuojama. Net nedideli atsitiktiniai poveikiai gali tokioje sistemoje sukelti nevaldomus, į griūtį panašius procesus. Įvertinus teroristinį Niujorko bei Vašingtono antpuolį (2001 09 11) ir jo pasekmes, galima teigti, kad ir ekonomiškai išvystyta, turtinga šalis taip pat nėra patikimai veikianti sistema. Staigus ir netikėtas smūgis, sukrėtęs struktūrų darnią veiklą, gali valstybės galias nukreipti kita veiklos kryptimi. Baltijos kraštų situacija kitokia: joms po tokio sukrėtimo kažin ar pavyktų pakilti. Paliesti klausimai yra painūs ir reikalaujantys specialaus tyrimo. Nekreipdami dėmesio į šią spragą, pamėginkime pasiūlytos temos rėmuose kai ką išsiaiškinti. Pradėkime nuo kertinių sąvokų.

Globalizacijos sąvoka dabarties kontekstuose nusako siekį visą pasaulį įtraukti į vieningą valdymo ir komunikacijų sistemą. Globalizacijos pagrindinė varomoji jėga – sparti informacinių technologijų raida, jų paplitimas, atvėręs vartus nevaržomam kapitalo bei finansinių operacijų proveržiui visomis kryptimis. Šiai lavinai nėra jokių užtvarų nei sienų. Pelno, naudos siekis bei varžybų įkarštis, išstūmę istoriškai susiklosčiusias vertybes, užėmė jų vietą, sukeldami visuomenėje sumaištį.

Visos senosios civilizacijos siekė aprėpti jų stebimą pasaulį, paversti jį savo egzistencijos arealu. Apie tai liudija gausūs istoriniai dokumentai ir archeologiniai duomenys. Ištakos sampratų apie viešpatavimą ir visuotiną teritorijų užvaldymą yra nutįsusios į pačius archaiškiausius laikus. Vyravimo pasaulyje idė-

ją formavo genčių bei etnosų raida, amžinos varžybos ir kautynės dėl egzistencijos ribų išplėtimo. Šie veiksmai įgavo globalizacijos – visuotinių užmojų reikšmę tik XX amžiuje, kai komunikacijos ir transporto tinklai apraizgė visą Žemę ir ne tik nusidriekė iki Saulės sistemos planetų, bet ir daro proveržius į beribę kosminę erdvę.

Posovietinio pasaulio šalis globalizacija užklupo dar joms nespėjus suformuoti nei naujos ekonomikos, nei vidaus ir užsienio politikos gairių, nei vertybinės orientacijos: šios šalys nustumtos į civilizacijos raidos periferiją.

Globalizacija ugdo kosmopolitinį mentalitetą, abejingą istorinėms ir etninėms vertybėms. Globalizacijos šalininkai nacionalumą (tautiškumą) suplaka su iškreipta nacionalizmo samprata, priskirdami jai šovinizmo, separatizmo ir net fundamentalizmo reikšmes. Kuo labiau pati globalizacija reiškiasi kaip naujasis vakarietiškas fundamentalizmas, tuo ji agresyviau kėsina į kultūros ir istorinio paveldo vertybes. Į tai jautriai reaguoja Baltijos šalys, kurių istorinis, politinis, socialinis bei ūkinis patyrimai esmingai skiriasi nuo kitos Europos dalies šalių. Baltijiečių visuomenės patyrimas ugde savignyos, prisitaikymo mechanizmus, kurie padėjo stabilizuoti visuomenę, apginti jų specifinę savimone, tiesiogiai susietą su žemdirbių kultūra, tradicijomis ir su XIX amžiuje pradėta ugdyti tautiškumo samprata.

Kitą, alternatyvią, civilizacijos tendenciją galima sąlyginai pavadinti *lokalizacija*. Tai regionų bei tautinių valstybių pastanga savarankiškai tvarkytis ir autentiškai reikštis ne tik kaip ūkinis, politinis, bet ir kaip kultūrinis subjektas. Ši tendencija, puoselėdama vietinės vertybes, praturtina pasaulio kultūrų įvairovę.

Aptariant lokalizacijos reiškinį pozityviai, reikėtų nepamiršti, kad naujos idėjos, teorijos, originalūs pro-

jektai atsiranda kaip autonomiškas individo saviraiškos aktas, kaip nepakartojama asmeninių galių konkreti išraiška. Ir tik vėliau tokio lokalaus fenomeno rezultatai pasklinda plačiau ir galop gali tapti universalios, globalios reikšminga vertybe. Taigi kiekviena naujovė, sukurianti reikšmingus dalykus, be kurių negalėtų egzistuoti civilizacija, yra lokali individualumo ir asmeninės iniciatyvos apraiška. Šia prasme lokalumas yra globalinių reiškinų ugdytojas.

Lokalizacija, kaip ir jos antipodas globalizacija, turi ir kitą savo veido pusę. Absoliutizavus lokalinę tendenciją, iškyla pavojus užsidaryti vietinių poreikių, „amžinų“ tiesų ar mitų rate. Ši lokalizacijos ypatybė stumia visuomenę į civilizacijos periferiją. Valstybė tampa priklausoma nuo išorės poveikių, prarasdama iniciatyvas civilizacijos „katilė“. Atsiranda pseudovalstybės, imituojančios savarankiškumą, tačiau visiškai priklausančios nuo geopolitinių posūkių, nuo nevaldomų finansų rinkos audrų.

Informacinė globalizacija, intensyvūs kapitalo srautai, rinkos ekonomikos diktuojama arši konkurencija ir fizinis dabartinės visuomenės mobilumas sukuria keistas žmonių pseudobendruomenes – laikinus kolektyvus, kurių narius jau nesieja tradiciniai ryšiai. Garsusis finansų makleris George Soros taikliai pažymi, jog tuos darbuotojus epizodiškai jungia laikinos pareigos, kurioms atlikti jie yra nusamdomi [žr. 4: 103].

Sandorių visuomenės institucijos – korporacijos, koncernai, firmos – šalina nuo savo kelio visuomenes, besiremančias universaliosiomis švietimo epochos deklaruotomis vertybėmis ir moraliniu kodeksu, kurį suformavo šimtmečiais vykusio žmonių bendravimo patirtis.

Sandorių visuomenės esminė substancija – nevaržomai judantys kapitalo srautai. Jie tapo nematoma, bet galinga elektroniniais komunikacijos tinklais cirkuliuojančia jėga, kuriai neegzistuoja jokios teritorinės ribos, joks valstybių saugomas suverenumas. Ji suniveliuoja ir, jeigu jai reikia, griaua nusistovėjusias struktūras, sukurdamas laikinus virtualios realybės darinius. Taip gimsta ir tvirtėja globali naujos formos imperija, kurios laikino stabilumo veiksnys – aukštosios informacinės technologijos. Jau čia minėtas finansų meistras George Soros teigia, kad ši imperija – nepasotinamas grobuonis, ryjantis finansų rinkas bei išteklius. O visa tai savo ruožtu sukuria nestabilią sistemą, kuri manevruoja ties susinaikinimo riba [žr. 4: 133–139].

Samdomas laikinų kolektyvų narys yra įsuktas į išlikimo tokioje nepatvarioje struktūroje kovą. Šiuo laikino egzistavimo metu pelno ir turto įgijimo pastanga tampa vyraujančiu tikslu. Finansinės sėkmės varžybose pranyksta žmogaus gyvenimo kaip aukštesnės vertybės prasmė. G. Soros pažymi, kad „stipriausiųjų išlikimas tapo mūsų civilizacijos tikslu“ [4:

202]. Akivaizdu: išplėtotų informacinių technologijų civilizacijoje pilnas išstumia moralinius principus. Čia tik vienas principas – bet kuriomis priemonėmis pasiekti tikslą. Turėdami tai omenyje, pasvarstykime individo vietą informacinio tinklo spaustuose.

Individas visuomet pagal savo genezę ir veiklos pobūdį priklauso konkrečiai kultūros apibrėžtai vietai. Tai reiškia, kad žmogus yra ne tik lokali erdvės atstovas, bet ir lokalus subjektas. Tačiau šiandien žmonija jau įkalinta komunikacinių tinklų rezginyje. Elektroninės bendravimo priemonės jį daro globalios sistemos nariu, besinaudojančiu universaliais kalbos, ženklų, kodų standartais. Šiame unifikacijos glėbyje visuomenės nariai virsta beasmeniais veikėjais – alaviniais kareivėliais, surikiuotais pagal civilizacijos žaidimo taisykles. Antropologas Ernest Gellner mano, kad lokali, vietinė kultūra yra pasmerkta išnykti unifikacijoje informacinės civilizacijos kultūroje. Globalių įvykių dalyvis, jei jis nori susikalbėti su veiklos partneriais, privalo „atsijungti“ nuo vietinės, etninės kultūros konteksto, kuris egzistuoja atskiroje erdvėje, prasilenkiančioje su civilizacijoje vyraujančia kultūra. Globalių įvykių dalyvis, kaip teigia E. Gellner, yra „kastruotas“. Jo giminytės ryšiai yra nupjauti [žr. 1: 34–39]. Informacinės visuomenės – šiuo atveju laikinų kolektyvų – narys yra valdomas virtualios realybės, kuri elektroniniais kanalais jį globaliai susieja su visais ir kartu su nieku, nes visi jo elektroninės sistemos partneriai, spaudantys prietaisų klavišus, kurie impulsų ekrane tveria unifikotų ženklų kombinacijas.

Ir vis dėlto tokioje globalioje virtualių figūrų erdvėje būti lygiaverčiu varžybų partneriu gali ne kiekvienas. Išsilavinimas, nuolatinė žinių paieška ir jų kaupimas tampa informacinės civilizacijos socialine vertybe, kurią galima drąsiai vadinti socialiniu kapitalu. Išsilavinimas arba, kaip mūsų visuomenėje sakoma, mokslas, tapdamas universalios vertybe, atveria galimybes individualios raiškos pokyčiams ir naujos formos tapatybei. Tačiau išsilavinimas ir aukštųjų technologijų naudojimas sukelia negailestingą socialinę diferenciaciją. Formuojasi dvi ryškios grupės: a) įgijusiųjų aukštąjį išsilavinimą bei informacinius įgūdžius ir b) neturinčiųjų pakankamo išsilavinimo – išstumtųjų į įvykių periferiją. Iš pastarųjų formuojasi informacinės eros „proletarai“, kuriems skiriami ne kvalifikuoti darbai. Tačiau ir tų paprastų darbų lieka vis mažiau, nes urbanistinių centrų aprūpinimo ir net atliekų šalinimo darbai darosi vis labiau technologizuoti.

Dabar, nuoseklumo dėlei, pažvelkime į praeitį. Manau, šiandien jau nereikia aiškinti, kad tautinės valstybės, gausiai subjuojusios XX amžiuje, yra industrinės visuomenės formavimosi pasekmė. Tautinėms valstybėms įkurti buvo reikalingi trys pagrindiniai veiksniai: gimtoji kalba, tautinė kultūra ir išsilavinimas [plačiau žr. 2]. Tautinę valstybę kaip politinį subjektą formavo

visuomenės šviesuoliai – tautinė inteligentija. Dabar, peržengę XXI amžiaus slenkstį, esame keista, nuoseklios istorinės raidos nepatyrusi visuomenė. Prieškaryje buvome žemdirbių ir atkuntančių miestelių mažumos visuomenė, subrandinusi atkaklų patriotizmą ir minėtų trijų vertybių sampratą. Pilietiškumas dar tik rezgėsi siaurame intelektualiai išprususių asmenybių rate. Sovietmečiu dirbtinai ir prievartos būdu industrializuojami tapome pseudoindustrine visuomene su visomis totalitarizmo deformacijomis. Šiandien esame įsivėlę į Europos integraciją, į bendravimą su Vakarų visuomenėmis, kurių istorinė patirtis, nulėmusi jų mentalitetą, yra visiškai kitokio pobūdžio. Be to, esame informacinės produkcijos vartotojai ir šiek tiek dalyvaujame ją kuriant.

Tautinei valstybei įkurti buvo reikalingi jau minėti trys veiksniai – gimtoji kalba, tautinė kultūra ir išsilavinimas, tuo tarpu informacinėje visuomenėje išlieka tik trečiasis elementas – išsilavinimas, kuris, aprėpdamas studijas, tyrimus, naujoves, tampa nauja vertybe. Vietoj gimtosios kalbos išivyrauja universali kalba, kurianti informacinės technologijos tekstus. Individai, tapdami anonimiškais civilizacijos nariais, yra pažymimi globalios, beveidės visuomenės tapatumu. Čia individualumas kaip lokalių įvykių esmė ištirpsa pasaulinių ambicijų jūroje. Tačiau ši jūra nurims, nes išnyks narių individualumas. Jūra, užpildyta anonimine terpe, pavirs unisonu kurkiančia kūdra. Klasikiniame gamtos moksle apie tai bylojo 2-asis termodinamikos dėsnis, pranašaujantis skirtumų ir energijos srautų išnykimą. Tikiuosi, šis visuotiną sąstingį lemiantis dėsnis netinka visuomenei. Joje glūdi tai, kas nusakoma sąvoka *netikėtumas*. Aš linkęs manyti, kad netikėtumai kils iš lokalumo, iš žmogui įgimto troškimo reikštis individualiai ir unikalčiai. O tokie saviraiškai galimybes ir kūrybinius impulsus teikia vietinė kultūra, jos etnis savitumas, prieš gerą šimtmetį puoselėjęs tautinę savimonę. Netikėtumo sąvokoje telpa ir pavojingi dalykai: ekstremizmas, galintis reikštis ne tik kaip fundamentalizmo, fanatizmo, separatizmo, bet ir kaip kriminalinių užmačių viską naikinantys teroro aktai.

Vaisingų minčių čia aptariamai temai siūlo jau klasikine tapusi Claude Lévi-Strauss studija „Rasė ir istorija“ (1952, liet. vert. 1992). Nors knyga parašyta XX a. viduryje, tačiau autorius jau tuomet apčiuopė globalizacijos ir lokalizacijos santykio reikšmingas ypatybes, vertas dėmesingo aptarimo.

Studijos autorius pažymi, kad įvairių kultūrų koegzistencija, jų „diferencinis nuotolis“, t. y. skirtinumas, sudaro civilizacijos raidos pagrindą. Jis primena, kad socialinėje realybėje veikia dvi priešingos jėgos – diferenciacijos ir konvergencijos (supanašėjimo) [žr. 3: 10–12]. Kitaip tariant, etnologijos klasikas atkreipia dėmesį į lokalizaciją ir globalizaciją žadinančias jėgas.

Mūsų aptarimo rėmuose yra svarbu tai, kad garsojo etnologo daugiamečiai tyrimai siūlo išvadą: civilizacijos gyvybingumą, jos pažangą skatina ją sudarančių koalicinių kultūrų įvairovė – ir skirtumai. Tačiau kultūrų sąveika, išsėmdama fizinius ir intelektualinius išteklius, naikina skirtumus, slopina civilizacijos gyvybingumą. C. Lévi-Strauss minėtoje studijoje aptaria kelis tokią niveliaciją šalinančius būdus, kurių nederėtų pamiršti.

Dabartinės informacinės technologijos nulemtos globalizacijos dalyviams, ieškantiems išeities, teks analizuoti naują patirtį, apmąstyti jos turinį ir spręsti socialiai reikšmingas problemas. Todėl šią klasikinę studiją tenka peržiūrėti ir čia atliktą klausimo svarstymą papildyti pastarojo dešimtmečio patirtimi. Mėginant tai atlikti dėmesį patraukia viena nurodyta diversifikaciją skatinanti galimybė. Tai antagonistinės politinės ir socialinės santvarkos, galinčios atsirasti kultūroms atstovaujančiuose sociumuose. Būtent jų bei įvairių partijų ar organizacijų priešara, nekompromisė jų konkurencija gali tapti „diferencinius nuotolius“ išlaikančiu veiksmu.

Mūsų tyrimo rezultatai, jau minėti šiek tiek anksčiau, siūlo pratęsti čia ką tik išsakytas mintis. Taigi neišvengiama socialinė diferenciacija, kurią sukelia išsilavinimo skirtumai ir informacinių technologijų naudojimo tempai, prie kurių ne visi sugeba prisitaikyti, tikriausiai taps nauju niveliaciją stabdančiu veiksmu. Antru stabdančiu veiksmu, manau, taps jau nurodytas *netikėtumo* egzistavimas, susijęs su nacionalumo ambicijomis. Tad baigiant galima tvirtinti, kad išvardyti du veiksniai slepia savyje civilizacijos gyvybingumą žadinančias galias. O tai savo ruožtu liudija, kad civilizacijos išlikimo problemoje, globalizacijos ir lokalizacijos tendencijos, surasdamos tarpusavio sąlyčio taškus, apsireiškia kaip dvi skirtingos, viena kitą papildančios civilizacijos raidos reiškinio pusės. Ir dar, labai galimas dalykas, kad kiekvienas darinys, kurį vertiname kaip sudėtingą sistemą, savo struktūrų gelmėse slepia alternatyvias galimybes: susinaikinimo ir išsigelbėjimo. Galbūt jau minėtas informacinės civilizacijos diferenciacijos ir niveliacijos tendencijų egzistavimas tai galėtų paliudyti.

Baigiant aptarti straipsnyje išskleistą temą, negalima apeiti jau pradžioje minėto sukrečiančio įvykio. Šį teroro aktą išsamiai nagrinėti dar per anksti, nes nėra aiškūs galutiniai įvykio padariniai ir pasekmių grandinės (šios pabaigos eilutės yra rašomos praslinkus tik kelioms dienoms po antpuolio). Nekreipiant dėmesio į tai, pamėginkime tarti kelis žodžius, sietinus ir su įvykiu, ir su plėtota tema.

Kyla klausimas: ar galima minėtą faktą interpretuoti kaip kultūroms atstovaujančių sociumų grėsmingą ir išprovokuotą karinę akistatą, „ištempusią“ iki kraštutinės ribos „diferencinį nuotolį“.

Ar tai skirtingų civilizacijų konfrontacija, ar ekstremistinis vienos kultūros, besiremiančios religiniu fundamentalizmu, išsišokimas? Mėginant ieškoti atsakymų į juos, iškyla įvairių interpretacijų. Viena iš jų – su tam tikru atsargumu – būtų galima jau pasiūlyti.

Užpuolikai ir jų „smegenų centrai“ pasiruošimui ir smūgio realizavimui naudojosi visomis informacinei civilizacijai būdingomis priemonėmis: elektrone ryšio sistema, jų vartotojų ir skrydžio pilotų moderniomis paruošimo mokyklomis, kruopščia JAV vidaus gyvenimo ir struktūrų funkcionavimo analize, optimaliais tikslo pasiekimo mechanizmo apskaičiavimo būdais. Nors ekstremistai rėmėsi islamiškos tradicijos išplėtotą religinę dogmatiką, neatstovaujančią Vakarų civilizacijai, tačiau jie pasinaudojo bendromis Vakarų ir Rytų pasaulyje vyraujančiomis žiniomis ir technologija. O tai reiškia, kad: a) minimas užpuolimo faktas – dabar įsivyrąjančios informacinės civilizacijos padarinys; b) ši civilizacija subrandino ir išlaisvino joje tūnančias atsinaujinimo ir/ar susinaikinimo galimybes. Įvertinus pasisakymus ir išreikštas įvairių islamiškųjų valstybių pozicijas, galima susidaryti nuomonę, bylojančią apie šio įvykio ypatingą vietą ekstremizmo istorijoje. Yra pagrindo manyti, kad tai vieno turtingo ir įtakingo asmens nežabotų ambicijų išraiška. Vakarų pasaulio jurisprudencijos tekstų

šviesoje tai vertintina kaip kriminalinis nusikaltimas. Tai taip pat iššūkis ne tik labai trapijai demokratijai, bet ir aukštųjų technologijų išplėtotai civilizacijai, kuri dėl savo įvairialytiškumo bei begalinio ryšių ir santykių painumo pasiekė kvazistabilią būseną.

Literatūra

1. Gellner E. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
2. Krikštopaitis J. A. *Prievartą patyrusiųjų laikysena*. Vilnius: Pradai, 1997.
3. Lévi-Strauss C. *Rasė ir istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1992.
4. Soros G. *Pasaulinio kapitalizmo krizė*. Vilnius: Tyto alba, 1999.

Juozas Algimantas Krikštopaitis

INFORMATION TECHNOLOGY CHALLENGE TO INDIVIDUAL IDENTITY

S u m m a r y

The purpose of the article is to research global manifestations of the phenomena that are generated by unswervable expansion of high technologies. The author clarifies the effects of globalization and its alternative, localization, on the content of the changing values and priorities. The results of this research relate to the problem of survival of humans as unique individuals.